

UDK 821.09-93(049.3)

Primljeno: 15. 10. 2025.

Stručni rad
Professional paper

Ester Vidović

KA REINTERPRETACIJI ETIČKIH POSTULATA DJEČJE KNJIŽEVNOSTI

(Mirzana Pašić Kodrić i Vildana Pečenković, *Etička kritika i književnost za djecu*, Lijepa riječ, Tuzla, 2020)

Knjiga *Etička kritika i književnost za djecu* autorica Mirzane Pašić Kodrić i Vildane Pečenković vrijedan je doprinos izučavanju etičkih implikacija u dječjoj književnosti. Knjiga se sastoji iz dva poglavlja: *Etička kritika i književnost*, koje potpisuje Mirzana Pašić Kodrić te *Etika i bajke*, kojeg je autorica Vildana Pečenković. Prvo poglavlje sadrži 12, a drugo 11 potpoglavlja.

Pašić Kodrić ističe vjekovnu zaokupljenost znanstvene zajednice pitanjem etike, a interes za ovu filozofsku disciplinu osobito je pojačan tijekom 21. stoljeća. Etičkim pitanjima bave se mnoga, često međusobno povezana znanstvena područja (npr. povezanost humanističkih i prirodnih znanosti rezultirala je razvojem bioetike). Etika je kao znanost interdisciplinarnog karaktera, s naglaskom na „fenomenima moralnog mišljenja, etičkog relativizma, teističke etike, etičkog egoizma, utilitarizma, deontologije te savremene etike vrlina“ (str. 10). Autorica ističe velik utjecaj književnosti na djecu predškolske dobi, ali i uzrasta osnovne i srednje škole te ukazuje na važnost etike književnosti, koja je, u kontekstu dječje književnosti, doživjela procvat na anglo-američkom području, dok je gotovo zanemarena na prostorima bivše Jugoslavije. Razlozi ponajprije leže u neprepoznavanju prirode književnosti za djecu i omladinu na ovim prostorima sve do sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Dječju se književnost do navedenog razdoblja promatralo uglavnom kroz prizmu pedagogije te je stoga prosudba književnosti za djecu bila visoko didakticizirana.

Autorica također ističe važnost utjecaja ove književnosti na dječji emotivni i kognitivni svijet. Jedno od osnovnih pitanja koje se nameće kad je riječ o etičkim implikacijama u dječjoj književnosti je nužnost etičke reinterpretacije osnovnih etičkih postulata u okviru znanja 21. stoljeća te stvaranje ravnoteže između zagovornika i protivnika etike i važnosti etičke kritike u dječjoj književnosti.

Autori koji su pisali za djecu, kao i sama njihova djela, dugo su se smatrali „manje vrijednima“ u odnosu na autore i djela koja su bila namijenjena odrasloj publici. Prevladavao je stav da sama namjena književnosti dječjoj publici ograničava i umanjuje njezinu vrijednost i umjetničke domašaje. Promjenu takvog odnosa imamo zahvaliti kritičarima koji su ističu pozitivan utjecaj etičkih elemenata u književnosti kao što su F. R. Leavis, G. Marshall, W. E. Booth, J. Hillis Miller, E. Levinas i M. C. Nussbaum. Neosporo je da su književna djela namijenjena djeci, osim što su izvor zabave, i prenositelji raznih ideja, znanja i normi. Ipak, treba paziti da uvažavanjem etičke vrijednosti dječje književnosti ne zađemo u ideologizaciju, tj. da djeci putem književnih djela ne namećemo ideologije, moralnost i druge prateće norme, što često djeluje kontraproduktivno i rezultira neetičnošću. Autorica ističe da etičke komponente ne bi trebale biti dominantom estetske prosudbe i obratno, naglašavajući kako je ideologije „odgojnosti“ posebno područje proučavanja etičke kritike.

Autorica se u nekoliko potpoglavlja posvećuje fenomenu empatije, koju definira kao „sposobnost za razumijevanje emocija, misli, ali i stanja drugih, i to iz pozicije razumijevanja druge osobe“ (str. 38). Preko dječjih knjiga djeca dolaze u kontakt s „drugošću“ te u interakciji s vršnjacima imaju priliku diskutirati o suosjećanju prema drugima, kako vršnjacima, tako i ostalim članovima zajednice. Putem poistovjećivanja s raznim likovima djeca oblikuju svoje stavove i shvaćanja o svijetu koji ih okružuje. U kontekstu poticanja na suosjećanje mora se paziti da koncept podređenosti, koji je djeci svojstven zbog dobi i za koji se od djece očekuje da ga razviju izlaganjem djelima koja obiluju „drukčijim“ likovima ne rezultira a priori shvaćanjem da je svijet crno-bijel i da se samo u takvoj jednoj polarizaciji može funkcionirati.

Feministička filozofija morala, a osobito autorica Carol Gilligan svojom knjigom *Drugačijim glasom* (1982), naglašava povećano djelovanje žena u kontekstu vrijednosti brige. Etika majčinske brige referira se na odnose fakcije i fikcije, a primjeri iz dječje književnosti za ovu vrstu brige uključuju lik Plamene iz istoimene priče Ahmeta Hromadžića te lik hrta iz istoimene pripovijetke Čamila Sijarića. Potonja je detaljno opisana i simbolizira životni put nevjestice kojoj je hrt udajom dan u miraz. Nevjesta odlazi iz sigurnog okružja Dolića, gdje je provodila bezbrižno

djetinstvo i gdje je personificirani hrt slobodno lovio po ravnicama u negostoljubivom brdovitom okružju Bihora. Pas u pripovijetki simbolizira produženu očinsku brigu, ali je i simbol djevojčina novog identiteta u kojem se suočava s brojnim očekivanjima u ženikovoj kući, a u kontekstu etike nevjestine brige (biti dobra domaćica i rotkinja). Lomljenje nevjestine slobode u novoj kući završava tragično, njezina sloboda biva skršena, a njezin tragičan kraj simbolizira smrzavanje hрта do smrti ispred praga novog gospodara. Sijarićeva priča može poslužiti kao predložak za rodno orijentirane interpretativne strategije, a upravo u kontekstu nevjestine brige.

Poseban utjecaj na mlado čitateljstvo imaju dječjački ili mladalački muški likovi, poput antropomorfiziranih životinjskih likova kakvi su junaci iz crtanih filmova *Ninja kornjače* i *Spiderman* te *Junaka Pavlove ulice* (Ferenc Molnar) i *Tom Sawyer* (Mark Twain). Likovi za stariju publiku puput Homerovog Odiseja ili Harryja Pottera J. K. Rowling također su utjecajni, a ono što je zajedničko ovim likovima su „superiorne“ i „nedostižne“ vrijednosti. U bosanskohercegovačkoj i bošnjačkoj književnosti ekvivalenti ovim likovima su likovi iz usmenih predaja, npr. Alija Đerzelez, Mujo i Halil Hrnjica te Mustaj-beg Lički. Etička kritika bavi se propitivanjem (često nametnutog) utjecaja muških heroja na mlade čitatelje, uzevši u obzir da su ovi likovi najčešće višeslojni i da imaju pregršt dobrih (hrabrost, odlučnost, pravičnost), ali i ne tako dobrih osobina (dominacija, osvetoljubivost, lažljivost i sl.). Ovdje je na djelu ideologizacija diskursa koja dječacima nameće nedostižne standarde, osobito ako je lik heroj fiktionalna odrasla osoba. U tom slučaju je dječacima koji tek sazrijevaju nemoguće razviti dominantne muške karakteristike koje odlikuju odraslu, ali ne i dječju ili adolescentsku dob, što u konačnici kod mladih čitatelja rezultira osjećajem manjka samopouzdanja i tjeskobe. U postmodernoj književnosti za djecu i mladež, osobito engleskoj, na važnosti dobiva i lik dječaka detektiva i čarobnjaka. Kao i kod epskih heroja i likova iz crtanih filmova likovi dječaka detektiva i čarobnjaka su ideologizirani i daju prostora za etičke reinterpretacije, istovremeno ne zanemarujući dobre osobine ovih likova, zbog kojih je ova vrsta literature i stekla status klasika u književnosti za djecu i mladež.

Autorica postavlja i pitanje kada i na koji način u nevini i neukaljani dječji svijet uvoditi književnost koja sadrži nasilje, brutalnost i nepravde. Odgovor nije jednoznačan i upozavanje mladih s ovom vrstom književnosti zahtijeva duboko promišljanje. Žrtve holokausta (Anna Frank) ili linča (Emmett Till, mladi Afro-amerikanac linčovan zbog navodnog vrijeđanja bjelkinje u lokalnom dućanu) po- buđuju, kako ističe Jodi Eichler-Levine u svojoj knjizi *Patite malu djecu: upotrebe prošlosti u jevrejskoj i afroameričkoj dječjoj književnosti* (2013), kolektivnu

identifikaciju sa žrtvama, ali i „povlače tanku crtu između kolektivne žalosti i nacionalne ranjivosti“ (str. 89). Turbulentna prošlost Balkana razlog je da bosanskohercegovačka, kao i književnosti šire regije obiluju ovakvim sadržajima. Stoga je zadatak nastavnika, roditelja i znanstvenika, ističe Pašić Kodrić, promišljati o interpretaciji i dotematiziranju djela s ovom tematikom (str. 90).

Velika je odgovornost roditelja i učitelja pri poučavanju bajki. Blagodati i negativni aspekti bajki izvor su prijepora među znanstvenicima već dugi niz godina. I dok zagovornici klasičnih bajki ističu njihovu ulogu u razvijanju dječje mašte, osjećaja za pravdu i poštenje te pozdravljaju njihov biblioterapijski učinak, njihovi oponenti smatraju da bajke djecu odvajaju od svakodnevnog života i da ih previše uvlače u svijet mašte, često pritom razvijajući mizoginiju, mizandriju, šovinizam, sadizam i monarhističke osjećaje. Mnogi elementi roditeljske nekompetencije (pasivnost Pepeljuginog i Snjeguljičinog oca) i okrutnosti, naročito u Perraultovim inačicama klasičnih bajki (majka nagovara Pepeljugine polusestre da odsijeku dio nožnog palca kako bi ugurale nogu u staklenu cipelicu, način ubijanja vuka u *Crvenkapici* i sl.) ukazuju na potrebu pomnog promišljanja prilikom predstavljanja bajki djeci od strane roditelja i učitelja.

Jedna od tema kojom se bavi etička kritika je i kulturalna različitost, koja je osobito u fokusu komparativne imagologije, znanstvene grane koja istražuje i sistematizira u slike koje se javljaju u obliku stvarnosti i sjećanja u ljudskoj svijesti, a odraz su stanja kulture. Ove slike odnose se na percepciju drugog, drugačijeg i stranog u očima promatrača (heteroimaži), ali i promatračevu sliku samog sebe (autoimaži). U ovom kontekstu važnu ulogu igraju putopisi, ističu utemeljitelji komparativne imagologije Baldensperger i Van Tieghen, autori knjige *Stranac kako se on vidi*. Putovanja izgrađuju kulturni kapital i razvijaju interkulturalnu kompetenciju u djece. Pridjev *interkulturalan* odnosi se, ističe Pašić Kodrić, na interakciju predstavnika različitih kultura dok *multikulturalan* podrazumijeva suživot predstavnika različitih kultura. Istraživanje provedeno među studentima Pedagoškog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, provedeno tijekom akademske godine 2015/2016. ukazuje na nedostatnu edukaciju u području multikulturalnosti i interkulturalnosti na navedenom sveučilištu, kao i na nedovoljnu pripremljenost studenata za poučavanje ovih sadržaja. Autorica ističe posebnu važnost veće zastupljenosti ovih sadržaja u složenom društvu kao što je BiH, te nužnost kontinuirane edukacije budućih učitelja koji poučavaju na nižim razinama obrazovanja. Odgovornost učitelja u ovom kontekstu je utoliko veća jer su djeca u dobi razredne nastave nesvjesna etičke vrijednosti i etičkog karaktera. Da bi djeca bila spremna na etičku kritiku, ističe Pašić Kodrić, moraju proći određene

kognitivne faze, napose pun oblik čitanja, tj. tzv. „duboko“ čitanje. Iz ovog je razloga važno da učitelji razredne nastave vladaju znanjem iz etičke kritike, a ovo znanje nije naodmet niti profesorima predmetne nastave, iako su djeca u višim razredima osnovne škole sposobna na samostalno zaključivanje nakon čitanja književnih djela. Nastavnici trebaju dobro planirati nastavu i pažljivo birati tekstove, ovisno o dobi učenika. Autorica Pašić Kodrić preporučuje usvajanje osnovnih znanja o spoznajama etike i etičke kritike u dobi razredne nastave, dok za predmetnu nastavu ističe važnost stjecanja znanja o književnim rodovima i lajtmotivu putovanja u književnosti. U ovom procesu važno je pružiti djeci mogućnost izricanja vlastitog mišljenja bez nametanja normi ponašanja i gušenja dječje individualnosti.

Drugo poglavlje suautorice knjige Vildane Pečenković naslovljeno *Etika i bajke* može se uvjetno podijeliti na dva dijela: prvi se dio bavi etičkim aspektima u književnosti i razvojem književnog žanra bajke, dok drugi izučava etičnost bajki u suvremenoj bosanskohercegovačkoj književnosti za djecu.

Još su antički filozofi Aristotel i Platon isticali uticaj književnosti na formiranje pozitivnih stavova u čitalaca (Aristotel) ili pak njezino demoralizirajuće djelovanje (Platon). Pitanje povezanosti između etike i književnosti dolazi u žižu interesa u 21. stoljeću. Kad je riječ o odnosu estetskog i etičkog u književnosti, književni kritičari opredjeljuju se za dvije struje: *radikalno autonomističku*, koja zagovara shvaćanje književnosti kao estetskog zadovoljstva (Richard Posner) i *umjereno moralističku*, po kojoj književnost utječe na život čovjeka ne nužno na pozitivan način (Martha C. Nussmabaum). Autorica zagovara gledanje na vezu između etike i književnosti onako kako je percipira Nussmabaumova i u tom svjetlu analizira moderne bajke nekolicine bosanskohercegovačkih autora.

Bajka kao najstariji oblik usmenog narodnog stvaralaštva predmet je proučavanja mnogih znanstvenika. Freudov sljedbenik Bruno Bettelheim u knjizi *Značenje bajki* percipira bajku kao model za usvajanje različitih oblika ponašanja i razvijanja pozitivnih osobina ličnosti (empatija, ljubav, pravdoljubivost i dr.) i kao terepeutsko sredstvo. Terapijsku ulogu bajki ističu i Maja Bošković Stulli i Dragutin Rosandić.

Bajka ima snažne korijene u usmenoj predaji i značajno se mijenjala ovisno o vremenu u kojem je nastajala. U europskim nacionalnim književnostima bajke su doživljavale procvat u razdoblju od 17. do 19. stoljeća, što je diljem Europe korespondiralo s nacionalnim buđenjima i pojačanim interesom za usmenu predaju. Autori su pisali bajke koje su nosile njihov specifičan pečat snažno zasnovan na narodnim bajkama (Adriane Basile, Charles Perrault, Božena Nemcova, braća Grimm, Ivan A. Afanasjev). Ove bajke Ana Pintarić naziva *umjetničke bajke*, dok

tvorcima *moderne* ili *autorske bajke* smatra Hansa Christiana Andersena i Oscara Wildea. Potonje karakterizira naglasak na karakterizaciji likova, odmak od crno-bijele karakterizacije i principa nagrade i kazne te česta upotreba stilskih figura.

Vladimir Propp i André Jolles bajku smatraju jednostavnim proznim oblikom pogodnim za analizu funkcije likova (Propp), koji karakterizira naivni moral (Jolles). Na južnoslavenskim prostorima najistaknutija autorica modernih bajki je Ivana Brlić Mažuranić, koja je u svoju zbirku bajki *Priče iz davnine* utkala elemente slavenske mitologije. Najznačajniji bosanskohercegovački autor bajki je, ističe Pečenković, Ahmet Hromadžić.

Nekolicina bosanskohercegovačkih pisaca stvara autorske bajke, u kojima se stvaran i izmaštani svijet prepliću na različite načine. Neke od ovih bajki su na strukturalnom i simboličkom nivou bliže, a neke podosta udaljene od usmene bajke. Šimo Ešić jedan je od autora čije se bajke odlikuju bajkovitošću pripovijedanja i pejzaža (u maniri jednog od utemeljitelja autorske bajke na ovim prostorima Branka Ćopića). Ešićeve bajke odišu starinskim duhom jer strukturalno slijede usmene bajke i u njima je često teško odvojiti stvarni svijet od svijeta fantastike. Tradicijom je donekle određeno i stvaralaštvo Lidije Pavlović Grgić, u čijim bajkama prevladavaju motivi karakteristični za narodne bajke, koji su ujedno i univerzalni (motiv tužne sudbine, pastorka i zle maćeha, važnosti harmonije unutar biteljskog doma, važnost prijateljstva). Bajke Fuada Tabaka odlikuju se narušavanjem strukturnog modela (usmene) bajke te pojavom nove, „treće“ stvarnosti, koja je nastala kao rezultat miješanja stvarne i bajkovite razine. Ove bajke obiluju ekološkim temama te se kao glavna tema ističe potreba za prirodom i očuvanje prirodnih ljepota kao preduvjet kvalitetnog života svih živih bića na planeti.

Bajke nekolicine bosanskohercegovačkih autora strukturalno i tematski odražavaju život u 21. stoljeću. Osnovne poruke u bajkama autorije Marije Fekete Sullivan su prihvaćanje različitosti i prevladavanje stereotipa koji se temelje na vjerskim, rasnim, rodnim, etičkim i drugim predrasudama. Bajke Mirzane Pašić Kodrić pripadaju trima skupinama: 1) *postmodernističke* dječje bajke, 2) *edukativne* bajke koje djecu uče pravim vrijednostima kao što su važnost prijateljstva te istovremeno ukazuju na opasnosti koje vrebaju iz svakidašnjice kao što su zamke materijalizma i ljudske pohlepe te 3) *bajke obilježene intertekstualnošću* u kojima se referira na konkretnu društvenu stvarnost, arhetipove, citira druge vrste diskursa i odlikuju se formiranjem nove realnosti proistekle iz pretapanja razina fantastike i zbilje te posebnim stilom pripovijedanja. Autorica napušta crno-bijelu karakterizaciju likova i očekivan sretan završetak priče, s ciljem da se pomoću književnosti formiraju identiteti s čvrstim

etičkim principima. Ovi tekstovi strukturalno posve nalikuju postmodernističkim bajkama za odrasle. Jedan od autora iz čijih se priča mogu iščitati etičke vrijednosti je i Ismet Bekrić. Neke od njegovih bajki lišene su fantastičnih elemenata i odlikuju se snažnom porukom i zalaganjem za etičke vrijednosti poput uloge poštenog rada te slobode mišljenja, dok su druge priče iz zbirke alegorijskog tipa i vrve fantastičnim i antropomorfiziranim bićima. Antropomorfizirani likovi životinja su protagonisti romana *Bajka o gavranu* Muhidina Šarića. Ovi likovi nas svojim postupcima uče univerzalnim ljudskim vrijednostima kao što su važnost poštivanja roditelja, zadržavanja optimizma i pozitivnog stava prema životu i u teškim trenucima i sl.

Mnogi suvremeni književni kriičari poput Richarda Kearneya, Marthe Nussbaum i Milije Nikolića ističu važnost emotivnog aspekta književnosti koji, dodirujući naša srca, djeluje na formiranje moralnih stavova i ponašanja. Bajke proučavanih bosanskohercegovačkih autorica i autora objedinjuju estetsku i etičku dimenziju i zahvalan su predložak za razmatranje raznovrsnih etičkih pitanja. Identificirajući se s književnim likovima mladi čitatelji usvajaju etičke vrijednosti poput slobode, dobrote, poštenja, nesebičnosti i obrazovanja te mnoge druge vrline.

Osnovna vrijednost *Etičke kritike i književnosti za djecu* autorica Mirzane Pašić Kodrić i Vildane Pečenković leži u inovativnom pristupu autorica problemu etičke kritike u dječjoj književnosti. Napuštajući tradicionalističku kritiku uglavnom zasnovanu na ruskoj kritičkoj školi i prihvaćajući zasade anglo-američke etičke kritike, autorice razlažu bosanskohercegovačku i, djelomično, komparativnu književnost za djecu ukazujući na univerzalnost etičkih implikacija, kao i na važnost estetske vrijednosti književnih predložaka.

Adresa autorice
Author's address

Ester Vidović
Sveučilište u Rijeci
Učiteljski fakultet
ester.vidovic@uniri.hr

